

Людмила УСТЕНКО

Національна академія наук України

## Українські літописи як джерело формування фразеологічного арсеналу ідіостилю Пантелеймона Куліша

Пантелеймон Куліш увійшов до історії як один із найталановитіших літераторів і публіцистів XIX століття, а також як чільний творець і натхненник нової української літературної мови. Ще за життя письменника його енциклопедична постать викликала й зацікавлення, і неприховану негацію, і цілковите ігнорування, а в наш час увага до Кулішевої постаті тільки зростає: літературознавці, лінгвісти, філософи все частіше присвячують свої розвідки доробкові П. Куліша. Причину такого явища варто шукати як у надзвичайно багатій і суперечливій літературній, науковій і публіцистичній спадщині, так і в неоднозначності трактувань ролі цього діяча в інтелектуальній історії України.

Мета дослідження – вивчити фразеовживання в Кулішовому ідіостилі з погляду функціонального навантаження та генетичних зв'язків розглядаєних зворотів з писемними пам'ятками, які свого часу досліджував П. Куліш (*Літописом Самовидця, Літописом Граб'янки, Галицько-Волинським літописом*).

Завдання роботи випливають із мети дослідження:

- визначити склад фразеологічних одиниць (ФО), що їх використовував П. Куліш;
- установити джерела, з яких дібрана означена група фразеологізмів;
- показати, як автор творчо використовує фразеологічний матеріал, видозмінюючи, оновлюючи й переміщуючи його з однієї стилістичної сфери до іншої;
- виконати семантичний аналіз фразеологізмів;
- визначити ступінь традиційності й новаторства П. Куліша у використанні, трансформації, власному творенні фразеологічних одиниць;
- простежити історичну перспективу розвитку аналізованих ФО порівняно з відповідними одиницями сучасної української літературної мови;

- проаналізувати залучену фразеологію за стилістичною класифікацією;
- визначити кількість фразеовживань окремих одиниць у Кулішевій творчості;
- подати етимологію окремих фразеологізмів;
- установити новотвори П. Куліша в галузі фраземіки.

Об'єкт дослідження – закономірності функціонування й розвитку фразеології.

Предмет дослідження – ФО в мовотворчості П. Куліша, а також фразеологічний склад українських літописів.

Методи дослідження. Для здійснення поставлених завдань використано комплекс методів, зокрема прийоми функційного, порівняльного, описового методів і прийом кількісних підрахунків. Основний метод – метод контекстуального аналізу.

Матеріалом дослідження слугували тексти *Літопису Самовидця*, *Літопису Григорія Граб'янки*, *Галицько-Волинського літопису* та різножанрових творів П. Куліша (епістолярної спадщини; історичного роману *Чорна рада*; поетичних творів *До радості*, *Дума-казка про діда й бабу*, *про Курочку рябеньку й Набідку золотеньку*, *Слово правди, присвячене Ганні Барвінок*, *Епілог*, *До Тараса на небеса*, *До старої баби*, *Люлі-люлі*, *Гульвіса*; драматичного доробку (*Байда, князь Вишневецький*, *Ірдова морока*); публіцистичних статей і рецензій (*Григорій Квітка (Основ'яненко) і його повісті*, *Листи з хутора*, *Слово над гробом Шевченка*, *Казки і байки з сусідової хатки, перелицьовані і скомпоновані Придніпрянцем*, *Переднє слово до громади*); поем (*Сторчак і Сторчачиха*, *Куліш у пеклі*, *Великі проводи*, *Магомет і Хадиза*, *Маруся Богуславка*, *Настуся*); думи *Дунайська дума*; оповідань (*Січові гості*, *Товкач*, *Мартин Гак*, *Гордовита пара*, *Сіра кобила*, *Ориця*, *Півпівника*, *Дівоче серце*); перекладів і переспівів (*Балада про князя-старця*, *Привітання з Доном*, *Химери*, *Дон-Жуан*, *Слово до німців на появі „Позиченої кобзи”*, *Русалка*, *Процання з рідною Вкраїною*, *Корінховська молода княгиня*), відомості лексикографічних джерел.

Актуальність пов'язана з гострою потребою змінити необ'єктивну або дуже схематичну оцінку джерельної бази фразеологічного арсеналу мовної практики П. Куліша.

Парадоксально, що в науковій літературі за П. Кулішем закріпилися діаметрально протилежні образи: архаїзатора та новатора. Наприклад, І. Огієнко зазначав: „Ніхто з наших письменників не творив стільки новотворів (неологізмів), як творив їх Куліш <...> Року 1897-го вийшла Кулішева „Позичена Кобза” – збірник перекладних поезій. Найголовнішого сучасники не доглянули в ній: Кулішеву постійну сміливість у мовному творенні й глибоку віру в українську мову”<sup>1</sup>. Речники радянського мовознавства, навпаки, звинувачували П. Куліша в навмисній архаїзації, консервативності його мови. У *Курсі історії української*

<sup>1</sup> І. Огієнко (Митрополит Іларіон), *Історія української літературної мови*, Київ 1995, с. 151.

літературної мови за редакцією І. Білодіда у зв'язку з позитивною оцінкою журналу „Основа” (бо тут були видані твори Т. Шевченка, Марка Вовчка та інших т. зв. „прогресивних письменників”) зазначено, що в згаданому часопису друкували й твори П. Куліша та подібних письменників, „на мові яких позначалися націоналістично-архаїчні, вульгаризаторські тенденції. Мова художніх та публіцистичних творів П. Куліша рясніє дібраними з націоналістичною тенденцією архаїчними, раритетними і штучними елементами”, „як добір лексики та фразеології, так і синтаксично-композиційна будова фрази, тексту в своєму стилістичному спрямуванні часто носили у Куліша характер якогось препарування”<sup>2</sup>. В іншому місці цього ж видання наголошено, що П. Куліш як перекладач здійснював переклади спотвореною вульгарною мовою<sup>3</sup>. У посібнику П. Плюща читаємо, що в „дожовтневий” період значної шкоди розвитку української літературної мови завдали українські буржуазні націоналісти, серед них і П. Куліш: „Так, наприклад, у П. Куліша це зв'язано з свідомою архаїзацією мови, головним чином, за допомогою церковнослов'янщини і віджилих українських слів і форм з консервативною настановою в їх використанні. Навіть у його наукових працях прозирає цей колорит мови”<sup>4</sup>.

Певна річ, що радянське трактування Кулішевої мовотворчості навряд чи можна визнати коректним з погляду сучасної лінгвістики. Існують вагомі підстави розглядати ідіостиль П. Куліша як реалізацію свідомого прагнення до пізнання традицій староукраїнської і нової української літературної мови, наскільки це можливе в культурно-історичних умовах Наддніпрянської України XIX ст. Про це свідчать Кулішева практика й рефлексія: „Задатки ж нашого процвіту національного староруського були такі потужні в нашій природі полуденноруській, що не погибли під польщиною. Не вдовольнившись братньою новорушиною, почали вони розвиватись із свого природнього кореня”<sup>5</sup>, а також свідчення І. Нечуя-Левицького, викладені в листі до П. Стебницького: „А Куліш мені казав, що він пише не по-чернігівській, а щоб був зв'язок теж з старою літературою...”<sup>6</sup>. Ми поділяємо думку тих лінгвістів, які відзначають, що П. Куліш мовою своїх творів „пов'язував старокнижну українську традицію і нову літературну мову, переконливо демонстрував значні виражальні можливості давньоукраїнської мови”<sup>7</sup>. На думку І. Огієнка, „при читанні Кулішевих творів ще й тепер кидається нам у вічі багатство авторового словника –

<sup>2</sup> *Курс історії української літературної мови*, за ред. І. Білодіда, у 2 т., Київ 1958, т. 1, с. 271.

<sup>3</sup> *Ibidem*, s. 276.

<sup>4</sup> П. Плющ, *Історія української літературної мови*, Київ 1971, с. 331.

<sup>5</sup> *Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані*, за ред. Ю. Луцького, Нью-Йорк, Торонто 1984, с. 266.

<sup>6</sup> І. Нечуй-Левицький, *Зібрання творів у 10-ти томах*, Київ 1968, т. 10, с. 434.

<sup>7</sup> О. Муромцева, *З історії української літературної мови. Вибрані праці*, Харків 2008, с. 91.

українську мову, стару й нову, він знав глибоко й обіруч користався з неї, чому словник його творів завжди рясний”<sup>8</sup>.

Цілеспрямований, а не принагідний порівняльний аналіз мови українських козацьких літописів XVII–XVIII ст. (*Літопису Григорія Граб’янки*, *Літопису Самовидця*, *Галицько-Волинського літопису*) та різножанрових українськомовних творів П. Куліша (епістолярної спадщини, історичного роману *Чорна рада*, поетичних, драматичних творів, публіцистичних статей і рецензій, перекладів і переспівів) дає підстави не погодитися з висновками тих дослідників, які вважали, що в ідіостилі письменника пріоритет у вживанні фразеологізмів належить винятково народнорозмовному джерелу.

Так, наприклад, В. Русанівський наголошував, що „основне джерело Кулішевої мови – фольклор. Звідси він черпав лексику і фразеологію високого звучання”<sup>9</sup>. Т. Должикова зазначала: „Основою мовотворчості П. Куліша стала народнорозмовна мова”<sup>10</sup>. Це твердження узгоджується з розвідкою І. Бабій: „Фразеологія творів П. Куліша переплітається з народною, виражає український менталітет, відбиває складені віками уявлення, звичаї та традиції українського народу”<sup>11</sup>. В. Чапленко наголосив, що письменник „хоч народну мову вважав за основне джерело, але практично більшої ваги надавав фольклорній мові та – в пізнішій діяльності – історично-успадкованій церковнослов’янщині”<sup>12</sup>.

П. Куліш вивчав згадані пам’ятки, здійснював пошук нових джерел, зокрема віднайшов у київській період свого життя (1843–1844) *Літопис Самовидця*. Можна зробити цілком справедливий висновок, що П. Куліш не тільки виступав як дослідник давніх пам’яток, а й щедро запозичував із мови літописів численні фразеологічні одиниці до свого ідіостилю. Про це письменник інформував у листах до М. Максимовича, Д. Бібікова, Г. Квітки, П. Плетньова, М. Юзефовича, С. Корабльова. У листуванні з М. Погодіним розглядав можливість наукової роботи над рукописом *Літопису Самійла Величка*, з О. Бодянським наполегливо розробляв можливість друку спочатку *Літопису Самовидця* (листи датовані 1844, 1845, 1846 роками), а згодом *Літопису Граб’янки* (листи датовані 1847 роком)<sup>13</sup>. Загалом виявлено майже двадцять п’ять листів, у яких П. Куліш порушував проблематику вивчення і рецепції літописів.

*Галицько-Волинський літопис* (1201–1293) П. Куліш досліджував протягом 1841–1843 років. Оригінал цього твору написано т. зв. давньоруською мовою,

<sup>8</sup> І. Огієнко (Митрополит Іларіон), *op. cit.*, с. 152.

<sup>9</sup> В. Русанівський, *Історія української літературної мови*, Київ 2002, с. 233.

<sup>10</sup> Т. Должикова, *Мовна особистість Пантелеймона Куліша*, Київ 2003, с. 12–13.

<sup>11</sup> І. Бабій, *Фраземіка як компонент письменницького ідіостилю (на матеріалі прози П. Куліша)* [в:] „Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна”, № 910, вип. 60, 2010, с. 637.

<sup>12</sup> В. Чапленко, *Історія нової української літературної мови (XVII ст. – 1933 р.)*, Нью-Йорк 1970, с. 102.

<sup>13</sup> *Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані, op. cit.*, с. 166–265.

у якій наявні елементи старослов'янської лексики, фразеології, синтаксису, численні східнослов'янські мовні елементи.

*Літопис Граб'янки* (1710) П. Куліш досліджував протягом 1845–1847 років, уперше текст твору надруковано 1854 року. Твір Граб'янки написано стилізованою під церковнослов'янську українською книжною мовою XVII ст., у яку, проте, потрапили народнорозмовні елементи. Дослідники вважають, що стиль Граб'янки „важкий і риторичний”, складний для сучасних носіїв української мови<sup>14</sup>.

За словами Я. Дзири, *Літопис Самовидця* (1702) писаний доброю українською мовою XVII ст., близькою до народної. Як відомо, оригінал Літопису не дійшов до нас. Збереглося кілька копій, зроблених у XVIII ст. або й пізніше. Найдавніші й найповніші – це списки Г. Іскрицького (перша половина XVIII ст.) та Я. Козельського (друга половина XVIII ст.), який покладено в основу наукових публікацій цієї пам'ятки. Уперше твір надрукував О. Бодяньський (1846), діставши текст від П. Куліша. В основу свого видання О. Бодяньський поклав Кулішів список, хоча використав і решту списків, додавши до публікації примітки, зауваження, доповнення, різночитання, пояснення незрозумілих слів, іменний і географічний покажчики. Короткі передмови до видання написали П. Куліш та О. Бодяньський. У цьому виданні літопис починається описом подій з найдавніших часів, а кінчається 1734 роком<sup>15</sup>.

Л. Батюк, проаналізувавши мовну специфіку *Літопису Самовидця*, доходить висновку, що в цьому творі „поряд з лексикою української мови спостерігаються також запозичення з інших мов, однак головну групу словникового складу пам'ятки становить лексика, успадкована з староруської мови”<sup>16</sup>. На сучасному етапі досліджень такі висновки не можна вважати задовільними, оскільки вже навіть складно зрозуміти, що має на увазі дослідник під лінгвонімом *староруська мова*. Ідеться про *давньоруську* книжну мову чи *староукраїнську* літературну мову? Чи, може, тут ішлося про *руську* (*просту*) мову попереднього періоду? Крім того, поза увагою лінгвістичного аналізу залишилися сталі вислови. Безперечно, опис мови літопису та встановлення зв'язку поміж нею та мовними практиками П. Куліша належить до першорядних завдань української філології.

У згаданих літописних пам'ятках виявлено ФО, що перейшли органічно не тільки до Кулішевих творів історичної тематики, а й стали помітними елементами письменницького ідіостилу в інших жанрах. Наприклад, книжна фразеологічна одиниця *вогнѣм* (*огнѣм*) і *мечѣм* має за собою досить тривалу історію вживання як у межах староукраїнської, так і новоукраїнської літературних

<sup>14</sup> *Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки*, <http://www.litopys.org.ua/grab/hrab.htm#pmov>, [12.09.2014].

<sup>15</sup> *Літопис Самовидця*, <http://www.litopys.org.ua/samovyd/sam01.htm/>, [15.08.2014].

<sup>16</sup> Л. Батюк, *Лексика літопису Самовидця* [в:] „Дослідження і матеріали з української мови”, т. I, 1959, с. 25–26.

традицій. Зворот походить з античних джерел (пор.: гр. περικοπτέον πυρὶ καὶ σιδήρῳ (*розоряти вогнем і мечем*), лат. igni et ferro (*вогнем і залізом*), ferro et igni (*залізом і вогнем*)). Вислів зводять до першого афоризму Гіппократа („Quod medicamenta non sanant, ferrum sanat; quod ferrum non sanat, ignis sanat”) у віршованому переспіві Клавдіана: „Ferro sanantur et igni”: „*Виліковується вогнем і мечем*”. (В античності рани лікували, вирізуючи ножем і випалюючи вогнем, звідси й *вогнем і мечем* – радикальний засіб повного знищення). Цицерон, Лівій та інші римські автори вживають вислів ferro atque igni delere (*vastare*) (*знищувати вогнем і мечем*)<sup>17</sup>. Номис також фіксує як елемент українського фразеологічного фонду цей зворот: „*Огнем та мечем*”<sup>18</sup>. Натрапляємо на розглядану ФО й у творчості І. Нечуя-Левицького: „*В садках було ще знать окопи та ями, зарослі терном та ліщиною: то було померше село, може, ще старіше, ніж була Вербівка, може, знесене татарським або польським мечем та вогнем*”<sup>19</sup>.

Традиційно вважають, що розглядана одинця стала широко відомою після виходу у світ роману „*Вогнем і мечем*” польського письменника Генріха Сенкевича (1846–1916). Цілком слушне припущення, що П. Куліш використовував ФО *вогнем (огнем) і мечем*, спираючись на традиції староукраїнського письменства, а не на тогочасну літературну практику, доказом чого можуть бути дібрані приклади з літописів, дослідженню яких письменник приділяв багато часу. У Кулішевих творах і проаналізованих літописних текстах згадана одиниця вживана в контекстах, що передбачають аналогічну семантичну нішу: „*Наступає страшна година: перехрестить, мабуть, нас господь ізнов огнем да мечем*”<sup>20</sup>; „*Але року 1516, коли Жигмонт перший, король польський, організував рушення на великого царя московського, хан татарський Мелін-Гирей, виждавши слухину годину, порушив мир з поляками і повів свої загони на Російську землю; вогнем і мечем він пройшовся по містах та весях і, взявши силу бранців, повернувся за Перекоп*”<sup>21</sup>; „*Та незабаром козаки й за це відплатили, коли, очолювані своїм проводирем Богданком, пішли за Перекоп і пройшли його з мечем і вогнем*”<sup>22</sup>; „*Дізнавшись про те, що Хмельницький і все військо запорізьке перейшли у підданство до царя-государя, король і хан поклали іти на Москву та на козаків з мечем та з вогнем*”<sup>23</sup>.

<sup>17</sup> М. Михельсон, *Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний. Ходячие и меткие слова. Сборник русских и иностранных цитат, пословиц, поговорок, пословичных выражений и отдельных слов*, [http://www.dic.academic.ru/dic.nsf/michelson\\_old/6011/Огнем/](http://www.dic.academic.ru/dic.nsf/michelson_old/6011/Огнем/), [20.09.2014].

<sup>18</sup> М. Номис, *Українські приказки, прислів'я і таке інше*, Київ 1993, с. 579.

<sup>19</sup> І. Нечуй-Левицький, *Твори: в 4 т.*, т. II, Київ 1956, с. 261.

<sup>20</sup> П. Куліш, *Твори: в 2 т.*, т. II: *Чорна рада: Хроніка 1663 року; Оповідання; Драматичні твори; Статті та рецензії*, Київ 1989, с. 11.

<sup>21</sup> *Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки*, пер. із староукр., Київ 1992, с. 20.

<sup>22</sup> *Ibidem*, с. 22.

<sup>23</sup> *Ibidem*, с. 77.

Певна річ, що залучений до аналізу текст *Літопису Граб'янки*, перекладений сучасною українською літературною мовою, робить таке порівняння дещо аісторичним, адже тут розглянуто не автентичну форму оригіналу. Проте нашим завданням є передусім показ тяглості літературно-культурних традицій на прикладі творчості П. Куліша й давніх літописів, а не повсюдне достеменне відтворення елементів староукраїнської писемності в порівнянні з Кулішевими текстами. Звісно, таке дослідження має бути здійснене, але на цьому етапі студій через об'єктивні причини воно не видається можливим. Крім того, поки що немає жодної змоги дати бодай приблизну відповідь на питання, що було першопричиною вживання цієї та інших одиниць у Кулішовому стилі: мова й образний світ староукраїнського письменства чи інструментарій практики красного письменства ХІХ ст., що набагато впевненіше відчувало зв'язок з мовно-літературними набутками попередніх епох, ніж це можемо спостерігати у ХХ або ХХІ ст.

За нашими відомостями, у проаналізованих Кулішевих творах виявлено 5 фразеовживань розглядової одиниці, у літописних текстах – 4.

Зворот з *рукі* (*чирі*), що має значення „власноруч”, уживаний у Кулішевих творах історичної тематики („*Чорна рада*”), а також в епістолярній спадщині: „*Коли ж у тебе є гарні вірші і без „Гуса”, то пришли перше мені їх на прогляд, щоб пішло воно з моєї руки, як „Наймичка”, котрої – сам бачиш – я не зіпсував*”.<sup>24</sup> Знаходимо цю ФО в *Літописі Самовидця*: „*И там будучи в Черкасах, наставили полковником з своей руки Михайла Гамалію, и немного що зоставивши москви, столник Приклонскій з войском шюл униз Днепром, зближаючи ку Чигирину, аж до Бужина притягнул, тоє схіляючи*”<sup>25</sup>; „*Плату, которая постановлена была на козаки от короля его милости и Речи Посполитой по золотих тридцять на рок, тоє на себе отбирали, з сотниками ділячися, бо сотников не козаки обырали и настановляли, але полковники, кого хотіли з своей руки, жебы оным зичливими были*”<sup>26</sup>. Пор. приклади з літописних контекстів, у яких існує згадана одиниця, хоч і з іншим значенням – „власноруч”: „*И та поміч ваша вам самим більше з руки, оскільки і на морі, і на Дніпрі тепер можете вільно плавати, а не так як раніше, коли козаків остерігалися і ноги туди не ставали!*”<sup>27</sup>

У нашій картотечі зафіксовано 6 фразеовживань згаданої ФО у мові Кулішевих творів, 3 – у літописних текстах. Джерело першої фіксації одиниці в українській писемній традиції наразі не встановлене.

На цьому етапі дослідження в Кулішовому ідіостилі вдалося виявити 42 ФО, що можуть бути співвіднесені з традицією староукраїнської мови, зокрема

<sup>24</sup> *Вибрані листи ...*, *op. cit.*, с. 124.

<sup>25</sup> *Літопис Самовидця*, за ред. Я. Дзири, Київ 1971, с. 86–87.

<sup>26</sup> *Ibidem*, с. 45–46.

<sup>27</sup> *Літопис гадяцького полковника...*, *op. cit.*, с. 81.

такі звороти (*брати / взяти верх (гору) // брати гору; верстати путь (шлях, дорігу) // верстати дорігу (доріженьку, путь); на віки вічні // во віки вічні, вовіки і вікі, по всі вікі, вовіки-вічні; вогнем і мечем // огнем да мечем; впадати/ впасти в око (в очі, у вічі) // впадати в око, вбачає око; у руки (до рук) // у (в) руки; – // горнуться докупи; день і ніч // день і ніч, день і ніч, і вдень і вночі, і день і ніч, удень і вночі, день і час; з діда-прадіда (з діда й прадіда) // з діда-прадіда, з діда, з прадіда; збивати / збити пиху // збити пихі, убавити пихі; з руки // з руки; лиха (важкі, гіркі) година // лиха (лихія) година, при лихій годині; – // була [йде, іде] поголо́ска; стати (встати, звестися, піднятися) / ставати (зводиться, піднімається) на [свої (власні, рівні)] ноги // знятися на ноги, поставити на ноги, піднятися на ноги; зійти (звестися, перевестися) / сходити (зводиться, переводиться нінащо (нінавіщо) // перевестися ні на що, зводиться нінащо, зникчєнніти нінащо; обернутися нанівець (внівєць) // обернутися внівєць; доля (фортуна) послужила (послужить) // фортуна служить, фортуна пофортунила, [не] послужила фортуна; своїми (власними) очіма // своїми очіма; побачити на [свої (власні)] очі // побачити на власні очі; жодною мірою // жодною мірою; саджати (садити) / посадити (посадовити) на стіл // саджати на стіл (столєць); припасти / припадати до серця (до душі) // припадати до душі; зложити (покласти) голову // покласти (положити) голову; накладати / накласти (наложити) головою // полягті головою; на весь світ // на весь світ; і так і сьак // і так і сьак, то так, то сьак, сьак-так, чи так, чи сьак; хрецєний світ // хрецєний мир; – // як за маткою бджоли; брати (підняти) / взяти (підняти) на глум (на глуми, на сміх) // підняти (підіймати) на сміх; – // заніміло серце, німувати серцем; – // полягті як од вітру на степу травá; кров [ріками] лється (тече) / полилася (потекла) // кров [річками] розлилася, лється кров; проливати / проліти кров // проливати кров; лягті кістьмі // кісті лежать; іті / піті своєю дорогою // піті своєю дорогою; – // підгорнути під себе; під свою руку // під його руку; чолóm тобі (вам) // чолóm тобі (вам); – // йняти віри; не йняти / не пойняти віри; – // чорна рада; серце болить / заболіло (зболіло, наболіло); душа болить (зболіла) // серце болить (заболіло).*

Ці одиниці стали частиною фразеологічного фонду нової української літературної мови, про що свідчать спеціальні фразеографічні праці та загальномовні словники різного типу. Серед наведених ФО не кодифіковано тільки фраземи *горнуться докупи, була [йде, іде] поголо́ска, як за маткою бджоли, заніміло серце, німувати серцем, полягті як од вітру на степу травá, підгорнути під себе, чорна рада*.

В академічному *Словнику фразеологізмів української мови* (2008) можна знайти матеріал, семантично близький, наприклад, до фраземи *підгорнути під себе* – *підвернути під спід* „оволодіти насильно ким-, чим-небудь, підкоряючи своїй волі, владі; завойовувати”<sup>28</sup>; до ФО *німувати серцем* – *умлівати/ умліти душею (серцем)* „бути надзвичайно враженим, схвилюваним чимсь;

<sup>28</sup> *Словник фразеологізмів української мови*, Київ 2008, с. 506.



болісно пережити щось”<sup>29</sup>. Аналізовані одиниці, до речі, подані в словнику Б. Грінченка з покликанням на твори П. Куліша<sup>30</sup> (крім ФО народнорозмовного походження як за (до) *маткою (матки) бджо́ли*), але, на жаль, ці звороти втрачені сучасними лексико- чи фразеографічними кодексами. На функціонуванні в сучасній українській мові одиниці *чорна рада* зі значенням „загальні збори всіх козаків” наголошують В. Ужченко і Д. Ужченко, імовірно, користуючись доробком Б. Грінченка<sup>31</sup>. Щоправда, у сучасній фразеографії не вдалося виявити закріплення такого підходу.

Нам удалося зіставити 19 ФО з *Літопису Самовидця*, 28 – з *Літопису Граб’янки*, 10 – з *Галицько-Волинського літопису* та їхніми відповідниками з ідіостилю П. Куліша. Така порівняно невелика група вилучених фразеологізмів пояснюється тим, що в книжних джерелах певні слова за способом реалізації ще вільні.

Можна цілком упевнено твердити, що ФО з *ді́да-праді́да, ли́ха годі́на* здебільшого характерні для мовного арсеналу *Літопису Григорія Граб’янки* та ідіостилю П. Куліша. У *Літопису Самовидця* таких зворотів не виявлено.

Зауважимо, що ФО в [у] *ру́ки, до рук, день і ніч, саджа́ти на сті́л, під сво́ю ру́ку* вживані в усіх розглянутих літописах.

У *Літопису Самовидця* виявлено одиниці, співвідносні зі зворотами, що кодифіковані в сучасній українській літературній мові. Порівнявши літописні фразеологізми та їхні сучасні відповідники, робимо висновок, що розглядані елементи сучасної фраземної підсистеми належать до різних функційно-стилістичних шарів:

– розмовного:

*бра́ти / взя́ти верх (го́ру) // го́ру бра́ти*: „Также и у віри руской помішка великая била от уніят и ксендзов, бо уже не тилко унія у Литві, на Волині, але и на Україні почала **гору брати**”<sup>32</sup>; „Але однак, же юж почали обфито жити при одином господару спокійно Василю Лупилі, и тому позавидівши, жебы оных уменшати, же християнство, а злещи русь **гору узьяла**, так розумію, же за позволеніем турчина, – хан кримскій з гетманом Хмелницким несподівано зо всіми потугами козацкими и татарскими, напавши на Волоскую землю, внівец усю обернули, зоевали по саміе гори, людей побрали в полон и набитки їх, тилко замки моцніе одержалися, и сам господар уступил был з Яс міста столечного, але знову ся навернул”<sup>33</sup>; „Ще не було тогді у Харкові університета,

<sup>29</sup> *Ibidem*, с. 736.

<sup>30</sup> *Словарь української мови: у 4 т.*, за ред. Б. Грінченка, Київ 1997, т. I, с. 331; т. II, с. 567; т. IV, с. 2;

т. III, с. 163, с. 234.

<sup>31</sup> В. Ужченко, Д. Ужченко, *Фразеологія сучасної української мови*, Київ 2007, с. 226.

<sup>32</sup> *Літопис Самовидця, ор. cit.*, с. 51.

<sup>33</sup> *Ibidem*, с. 59.

і духовний колегіум харківський **брав гору** над усіма школами по Слободській Україні”<sup>34</sup>;

**горнутися докўпи** // **згорнутися докўпи**: „А тут зась король полскій з сенаторми, где чуючи о войсках своїх, дали знати, жебы ся до оного горнули; и там жолніре, любо которые при шведу юже зоставали и при королю венкгерском и на цесарской граници, – усе тое **докўпы згорнулося**, до своего короля”<sup>35</sup>; „Галичане такий незгідний народ, що не хочуть **горнутись докўпи**: прикмета антицивілізації; бо цивілізація вироблює єдність мислі і задуму”<sup>36</sup>;

**своїми (власними) очіма** // **своїма очіма**: „Любо давал на килках місяцх Magnus граф з войсками шведскими потребу, але не могл вытривати поту-гам его царского величества – уступил з войсками своїми в Ригу город и там зоставали през усе літо в облеженю, терпячи великую налогу от войск его царского величества, бо сила великая была, которых меновано седм крот сто тисячей, на которых я **своїма очіма** смотріл, а и литовских немало полков там зоставало при его царскому величеству”<sup>37</sup>; „Завидують такі люде тим, що починають писати, багато вже дечого в голові мавши: як усякий їх листок, про що б вони не здумали писати, потрібен кому-небудь на діло живе, а не на забавку нікчемну, і рине з їх мізкування користь товариству, так що й **своїми очіма** бачиши: сьогодні чоловік посадить зернятко, завтра воно прийнялось, там уже живі ростки пускає, наглянеш його ще пізніше – вже з нього люде, мов з готового хліба, користуються!”<sup>38</sup>;

**жодною мірою** // **жадною мірою**: „А осмотрівши фортецію, же мощна и люду немало военного при гетмані Бруховецком так козацкого, яко теж и московского, бо языка узяли, же оних с трудностю узяти, але до фолварков не допуцают, рушил король з силами под Короп, где оному поклонилися, спод Коропа до Кроловеца и Кроловец поклонился, в которых городах залого свої король розказал класти, а сам простовал под Глухов, місто пограничное, которіе **жадною мірою** не хотіли ся здати”<sup>39</sup>; „Стоячи там король з войсками, учинил голодню, а Дорошенко **жадною мірою** не хотіл поддатися, але посилал по орду, которая вскорі зимою до оного вийшла, не даючи оному з королем до згоди прийти”<sup>40</sup>; „От которого своеволніе компанії и піхота почали рватися на Задніпря уходити, и для того почал з запорожцями мешкати в приязни и живность, горілки, тютюн, гроши оним слати, сподіваючися того, же его гетманом утвердят, а до того, же юже ні от кого не бачил приязни: ані от ляхов, ані от татар, а от турчина – за санжаски обавлялся, – а наибольшей

<sup>34</sup> П. Куліш, *op. cit.*, с. 490.

<sup>35</sup> Літопис Самовидця, *op. cit.*, с. 74.

<sup>36</sup> Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані, *op. cit.*, с. 240.

<sup>37</sup> Літопис Самовидця, *op. cit.*, с. 73.

<sup>38</sup> П. Куліш, *op. cit.*, с. 542.

<sup>39</sup> Літопис Самовидця, *op. cit.*, с. 94.

<sup>40</sup> *Ibidem*, с. 120.

з запорожцями згоду прийняв, сподіваючися, же оного наставлят гетманом и на Задніпрю, бо перед тим **жадною мірою** не хотів в згоді з Запорожжем мешкати, але еше промишляв и поднимался турчинові зносити Запорожже, бо найбільшей оного не любили козаки запорозські, же поддался турчинові<sup>41</sup>; „Того ж часу тот протопопа ніжинській, которій бил у великой чести на Москві, ніжинській Симеон, которого и воевода слуховал, до такого прийшов безчестія, бо, ведлуг обітницї своей ина казанного суду духовного, не захотів зостати чернцем, жалуючи жони остатися, которого питано от консисторії архієпископской, которій отмовляючися, **жадною мірою** не позволил; аже в тот чин никого не примушають<sup>42</sup>; „Що видячи турчин, которій стоял под Чигирином, же потужніе войска наступають, бо тут, у Бужина, князь Ромодановській з гетманом з немалими войсками, знову зась у Пивах князь Галицин также з великими войсками близко Дніпра стал, – а Чигирин достати **жадною мірою** не могл, бо недель чотири розними способами приступали, подкопов чотири стратил, – которих юже з валу рукопаш отбили, – и собою стривоживши, за поміцію божією отступил от Чигирини и поишов у свою сторону<sup>43</sup>; „Бачте, як наші бурсаки-спудеї біжать за ворота? **Жодною мірою** не вдержиши їх, як зачують запорожців<sup>44</sup>;

**на весь світ // на увесь світ**: „И за тое тот монастир спліондровано, которій **на увесь світ** славній и святих чудотворних міл у собі; и за тіе новіе річи многих черцов, попов и свіцкокого стану людей у земли Московской помордовано, же того не хотіли приймати, але на старом держалися, як перед тим было<sup>45</sup>; „Виляяти вразького пройдисвіта печатно! Сказати правду **на весь світ**!<sup>46</sup>; „Бо в ту старовину, коли дівка заручена, то вже й годі, уже й не кажи, що не сей, а той мені люб, а то **на весь світ** піде слава<sup>47</sup>;

**кров [ріками] ллється (тече) / полилася (потекла) // кров тече ріками**: „И хочай тую діру возами, гноіом и землею понасіпавши, заставили были и велми боронилися, – еднак против турецкой сили нічого не вскурали, толко же так ся против них ставали, же не тилко на парканах, але юже по улицях з дворов билися так, же **кров текла ріками**, аж усі полегли, а инних по ліохах, соломи понаволікавши, турки подушили, а инних, не щадя малого и великого, у Раковской брами, где були остатне в місті сперлися, усіх вистинали, и конми по трупах ездячи, кого и мало живого сискали, без всякой літости мертвили,

<sup>41</sup> *Ibidem*, с. 121.

<sup>42</sup> *Ibidem*, с. 124.

<sup>43</sup> *Ibidem*, с. 127.

<sup>44</sup> П. Куліш, *op. cit.*, с. 34.

<sup>45</sup> Літопис Самовидця, *op. cit.*, с. 123.

<sup>46</sup> П. Куліш, *Повне зібрання творів. Листи: у 2 т.*, за ред. О. Федорука, т. II, Київ 2009, с. 226.

<sup>47</sup> П. Куліш, *op. cit.*, с. 68.

що так розуміти, же много мучеников того часу стало<sup>48</sup>; „**Річками кров** козацька **розливалась**, Теряли ми свою снагу останню<sup>49</sup>;

**сёрце боліть / заболіло (зболіло, наболіло); душі́а боліть (зболіла) // сёрце заболіло:** „Не заболіло его **сердце** такого безчестія образов божііх задля своего нещасливого дочасного гетьманств<sup>50</sup>; „Я так і постеріг, що Тобі на здоров'ю якась ніяково, скоро з'явилась еси передо мною неждано й негадано, і **серце** в мене **заболіло**, що не даю Тобі їздити, як би годилося<sup>51</sup>; „**Серце моє болить**, дивлячись на ваше убозтво<sup>52</sup>;

**зійті́ (звесті́ся, перевесті́ся) / сходити (зв́одитися, переводитися ніна́що (нінаві́що) // оберну́тися ніна́що:** „Але тоє собрання Сомково **нінащо обернулося**, поневаж юже Бруховецькій ліпшую ласку з запорожцями міл у его царського величества, а то за старанієм єпископа Мефтодія, которого Бруховецькій запобігл подарунками и обетницями розними, яко то люде звикли дарами уводитися<sup>53</sup>; „– Боже правий, боже правий! – сказав Василь Невольник, – **переведеться** ж, видно, **ні на що** славне Запорожжє, коли такі гетьмани настали.<sup>54</sup>; „І батько, й дід його, І рід, і плід його – Се все було ледащо: Бо козакуючи, Статки гайнуючи, **Позводились нінащо**<sup>55</sup>;

**оберну́тися наніве́ць (вніве́ць) // вніве́ць обертати:** „Але однак, же юж почали обфито жити при одином господару спокійно Василю Лупилі, и тому позавидівши, жебы оных уменшати, же християнство, а злаца русь гору узяла, так розумію, же за позволенієм турчина, – хан кримській з гетманом Хмельницьким несподівано зо всіми потугами козацькими и татарськими, напавши на Волоскую землю, **внівець усю обернули**, звевали по саміє гори, людей побрали в полон и набитки їх, тилко замки моцніє одержалися, и сам господар уступил был з Яс міста столечного, але знову ся навернул<sup>56</sup>; „А же тот неприятель віри християнскої рад би усіх християн **внівець обернути**, почался схилати до згоди з королем и Речу посполитою<sup>57</sup>; „И так скончилось гетманство Многогрішного, которій собі клятву соборную святійшого патриархи нівочто поважаючи, совсім **внівець поїшо**л, а маєтність его розно старшина поділила<sup>58</sup>; „И так тот Юревич з тими козаками перше под Могилевом міл потребу, и їх [спискових] козаки прогнали; а списковое войско, с князем

<sup>48</sup> Літопис Самовидця, *op. cit.*, с. 119.

<sup>49</sup> *Ibidem*, с. 350.

<sup>50</sup> Літопис Самовидця, *op. cit.*, с. 114.

<sup>51</sup> П. Куліш, *Повне зібрання творів. Листи: у 2 т.*, за ред. О. Федорука, т. II, Київ 2009, с. 263.

<sup>52</sup> *Idem*, *op. cit.*, с. 97.

<sup>53</sup> Літопис Самовидця, *op. cit.*, с. 59.

<sup>54</sup> П. Куліш, *op. cit.*, с. 16.

<sup>55</sup> *Idem*, *Твори: в 2 т.*, т. I. *Поетичні твори*, Київ 1989, с. 444.

<sup>56</sup> Літопис Самовидця, *op. cit.*, с. 59.

<sup>57</sup> *Ibidem*, с. 66.

<sup>58</sup> *Ibidem*, с. 113.

Огинским, Стеткевичом и иними панами станули у Головчині, прибираючися на оного Юревича и козаков запорожцев, которіе упередили оних и на світаню розбили списковое войско, так що їх мало увойшло, и тот Головчин зрабовали и **внівець обернули**; и козаки запорожці, оставивши того Юревича, поїшли на Україну, хочай оним и платил добре, а иніе там zostали и под Могилевом того ж часу былися и много там шкоди починили”<sup>59</sup>; „Ідь лиши ти у Переяслав да пиши листи до усіх полковників, щоб убоялись бога да подумали про козацьку славу, що ось Іванець простягає руку, щоб її скаляти, **внівець обернути**”<sup>60</sup>;

– книжного:

**дбля (фортуна) послужіла (послужить) // нефортуна послужіла, фортуна омилила**: „Такто нефортуна оному послужила з так великого щастя, а найбільше зашкодила татарская незичливість, которой уходячи, и сам Хмельницькій татаром не увірал”<sup>61</sup>; „Але оного **фортуна омилила**: бо що учинил был засадку войск своїх піхоти тисячей четиридесять, усе тое знесено от короля полского, аж и сам везир не видержал з своїми войсками, але за поміцію божією и тіе розбити стали, же у малой купі мусіл утікати, оставивши армати, намети – усе, що при собі мілі”<sup>62</sup>; „**Не послужила фортуна горопасі**. Тільки стялись на шаблях, зараз так і положив його вражий кармазин”<sup>63</sup>; „Кому **фортуна служить** у походах, До того й перекинуться затяжці”<sup>64</sup>;

**саджати (садіти) / посадіти (посадовіти) на стіл // сажати на століці**: „Але тое нічого не помогло, поневаж запорожці, ласкою его царского величества увернени, и скоро тая рада стала и боярин вишил з намету и почал читати грамоту и указ его царского величества, не дано того скончити, ані слухаючи писма царского величества, зараз крик стался з обох сторон о гетманство: одни кричат „Бруховецького гетманом”, а другіе кричат „Сомка гетманом” и на **столець** обоіх **сажаю**”<sup>65</sup>; „А запорожці схопили Іванця за руки да вже й на **стіл саджають**, і булаву й бунчук до рук дають”<sup>66</sup>;

– міжстильових:

**у руки (до рук) // у (в) руки**: „От боку зась Хмельницького гетмана войска запорозского, которій юж по знесеню войск коронних цале гетманство принявши за упрошеніем усего войска козацкого, бо до того часу гетманом не звался, аж покуля обоіх гетманов коронних знаки войсковіе, тоест булави и бунчуки у свої **руки** узял, – все войско оного гетманом настановило и на тот

<sup>59</sup> *Ibidem*, с. 166.

<sup>60</sup> П. Куліш, *Твори: в 2 т., т. II. Чорна рада: Хроніка 1663 року; Оповідання; Драматичні твори; Статті та рецензії*, Київ 1989, с. 71.

<sup>61</sup> *Літопис Самовидця, ор. cit.*, с. 60.

<sup>62</sup> *Ibidem*, с. 139.

<sup>63</sup> П. Куліш, *ор. cit.*, с. 113.

<sup>64</sup> *Ibidem*, с. 350.

<sup>65</sup> *Літопис Самовидця, ор. cit.*, с. 90.

<sup>66</sup> П. Куліш, *ор. cit.*, с. 125.

уряд упростило"<sup>67</sup>; „Однак же и гетман Хмельницькій того не зичил, жеби міл ся достати монарха християнській **в руки** и в неволю бісурманскую"<sup>68</sup>; „– Да, от, попали мене у свої **руки** прощальники, сиплють срібло-золото, не одпускають од себе жодною мірою, да отсе й під Ніжень зятагли"<sup>69</sup>;

**день і ніч // день і ноц**: „Жолніре зась з воеводою смоленским Глібовичем, видячи там великіє сили его царского величества и налогу щоденную – **день и ноц**, звонтпивши собою, просили его царского величества о милосердя, жебы зоставали при здоровю, що и одержали"<sup>70</sup>; „Можна сказати, що в законі господньому була воля їх і поучались вони закону божому **день і ноц**"<sup>71</sup>; „Невольник мовчазний твоєї волі, чатує з козаками в Дикім Полі; З окритою залізом головою, Стоїть готовий **день і ніч** до бою"<sup>72</sup>; „У того думка, й серце у законі господньому, поучається він закону божому **день і ніч**, а в такого ледачого, як я, хоч би думка і так і сьяк, так серце не туди тягне"<sup>73</sup>;

**з рукі // з руки**: „И там будучи в Черкасах, наставили полковником з своей **руки** Михайла Гамалію, и немного що зоставивши москви, столник Приклонскій з войском ишол униз Днепром, зближаючи ку Чигирину, аж до Бужина притягнул, тое схиляючи"<sup>74</sup>; „Плату, которая постановлена была на козаки от короля его милости и Речи посполитой по золотих тридцять на рок, тое на себе отбірали, з сотниками ділячися, бо сотников не козаки оббырали и настановляли, але полковники, кого хотіли з своей **руки**, жебы оным зичливими были"<sup>75</sup>; „Коли ж у тебе є гарні вірші і без „Гуса”, то пришли перше мені їх на прогляд, щоб пішло воно з моєї **руки**, як „Наймичка”, которой – сам бачиш – я не зіпсував"<sup>76</sup>;

**під свою руку // под його рукою, при руці**: „И там рада была, где усі полковники и сотники с товариством, при них будучих, позволилися зоставати **под** високoderжавною его царского величества **рукою**, не хотячи юже боли жадним способом быти подданными королю полскому и давним паном, ані теж примати к себе татар"<sup>77</sup>; „Тільки над Дністром Гоголь, не хотячи полковництва утратити, держался **при руці** Дорошенковой, и до турчина чрез него поселство отправодалося"<sup>78</sup>; „Москва їх цурається, а вони славлять царя і бажають піддатися **під його руку**"<sup>79</sup>.

<sup>67</sup> Літопис Самовидця, *op. cit.*, с. 52.

<sup>68</sup> *Ibidem*, с. 58.

<sup>69</sup> П. Куліш, *op. cit.*, с. 77.

<sup>70</sup> Літопис Самовидця, *op. cit.*, с. 67.

<sup>71</sup> П. Куліш, *op. cit.*, с. 491.

<sup>72</sup> *Ibidem*, с. 434.

<sup>73</sup> *Ibidem*, с. 107.

<sup>74</sup> Літопис Самовидця, *op. cit.*, с. 86–87.

<sup>75</sup> *Ibidem*, с. 45–46.

<sup>76</sup> Вибрані листи ..., *op. cit.*, с. 124.

<sup>77</sup> Літопис Самовидця, *op. cit.*, с. 66.

<sup>78</sup> *Ibidem*, с. 118.

<sup>79</sup> Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані, *op. cit.*, с. 93.

Певною мірою це підтверджує висновки Я. Дзири про те, що „мова і стиль літопису Самовидця позбавлені книжності, риторичних прикрас і впливу польської чи латинської літератури”<sup>80</sup>. Щоправда, ступінь такої „некнижності” в різних частинах твору неоднаковий. Це доводять наведені вище приклади. Тому стверджувати, що Літопис Самовидця взагалі не містить наведених рис навряд чи виправдано. Складність визначення співвідношення книжних/некнижних елементів у староукраїнській мові спричинена браком лексикографічного й фразеологічного опрацювання розгляданих творів. Тільки після створення повних словників (конкордансів) мови Літопису Самовидця та інших творів цього періоду можна буде розв’язати означену проблему на високому теоретичному й практичному рівнях.

В актовій мові XIV–XV ст. широко вживана ФО **чолóмь б́ити** „просити”<sup>81</sup>. *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* фіксує цей зворот у формі **б́ити чолóмь**<sup>82</sup>. Саме з таким значенням використана згадана ФО і в *Літопису Самовидця*: „*Але запорожци, яко люде своеволніе, не могли з москвою помешкати и наприкрилися тому московскому войску, которое з Косоговим стояло, же мусіли добиватися чолом, жеби оним позволено уступити, бо оних запорожці не потребовали собі, а злаца тая сторона боку Дніпра, которая при Дорошенку зостае*”<sup>83</sup>. У сучасній українській літературній мові, за відомостями кодифікаційних джерел, ФО **б́ити чолóм** означає „низько кланятись кому-небудь, шанобливо вітати когось, уклінно просити кого-небудь про щось”, а також уживана як „форма шанобливого вітання при зустрічі”<sup>84</sup>. Цей зворот (у модифікованій формі **чолóм тобі (вам і т. ін.)**) виявлено як в історичному романі *Чорна рада*, так і в листах П. Куліша: „– *А ось і моя наречена! – сказав Сомко, обернувшись до Лесі. – Вам, ясна панно, чолом до самих ніжок!*”<sup>85</sup>; „*Чолом вам, панове громадо! Чолом тобі, пане ясновельможний! (Тоді вже зняв шлик). Чолом і тобі, пане полковнику!*”<sup>86</sup>; „*Панійці Вашій – чолом до самих ніжок*”<sup>87</sup>. Крім того, один зі своїх творів П. Куліш назвав *Чолом і ралець моїй знаній*.

Багата творча спадщина П. Куліша ввійшла до канону української національної культури, проте досі ідіолект письменника мало вивчений у рамках мовознавства. Такий стан зумовлений і нелегкими обставинами життя й творчості П. Куліша, і нерівним розвитком української лінгвістики, надто у ХХ ст.

<sup>80</sup> *Літопис Самовидця, op. cit.*, с. 9.

<sup>81</sup> *Історія української мови: Лексика і фразеологія*, за ред. В. Русанівського, Київ 1983, с. 514.

<sup>82</sup> ССМ – *Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.*, за ред. Л. Гумецької, І. Гринчишин, т. I, Київ 1977, с. 97.

<sup>83</sup> *Літопис Самовидця, op. cit.*, с. 101.

<sup>84</sup> *Словник фразеологізмів української мови, op. cit.*, с. 766.

<sup>85</sup> П. Куліш, *Твори: в 2 т., т. II*, с. 41.

<sup>86</sup> *Ibidem*, с. 45.

<sup>87</sup> П. Куліш, *op. cit.*, с. 337.

Дати вичерпну характеристику впливу Кулішевого ідіолекту на становлення нової української літературної мови можна буде лише тоді, коли дослідники матимуть змогу залучити до аналізу всі оригінальні тексти письменника, проте, на жаль, поки це нездійсненна річ, бо велика частина творчості П. Куліша ще й досі не надрукована, а про вихід у світ повного академічного зібрання творів, з усіма можливими варіантами творів, узагалі не випадає говорити. Отже, на сучасному етапі досліджень Кулішевого ідіолекту надзвичайно важливо вивчити інструментарій письменника крізь призму становлення окремих підсистем літературної мови, зокрема до розв'язання проблеми формування фразеологічного арсеналу згаданого ідіому під впливом мовотворчості П. Куліша науковці тільки наближаються.

Як свідчить проаналізований матеріал, під час добору фразеологічних одиниць П. Куліш спирався на широку джерельну базу, засвідчену в тогочасному фольклорному й художньому дискурсах. Водночас письменник звертався й до традицій староукраїнської літературної мови, уважно підходив до набутку українських козацьких літописів. П. Куліш свідомо орієнтувався на весь українськомовний обшир фразеології *Літопису Самовидця*, *Літопису Григорія Граб'янки*, *Галицько-Волинського літопису*. У згаданих пам'ятках виявлено ФО, які письменник пізніше органічно використав у своїх літературних творах, ці звороти стали характерною рисою Кулішевого ідіостилу. Оригінальна творчість П. Куліша описана за допомогою методів фразеографії лише частково, проте в сучасних загальномовних і фразеологічних словниках виявлено чималу кількість ФО, що були кодифіковані завдяки вживанню в Кулішевому доробку. Існують усі підстави для того, щоб залучити певні ФО з оригінальної творчості П. Куліша до кодексів сучасної української літературної мови, оскільки багато з них активно функціонують у мовній практиці письменника, сформованій у руслі поєднання староукраїнської та новоукраїнської літературно-писемних традицій.

## ЛІТЕРАТУРА

- Бабій І., *Фраземіка як компонент письменницького ідіостилу (на матеріалі прози П. Куліша)* [в:] „Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна”, № 910, вип. 60, 2010, с. 637.
- Батюк Л., *Лексика літопису Самовидця* [в:] „Дослідження і матеріали з української мови”, т. І, Київ 1959, с. 24–36.
- Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані*, за ред. Ю. Луцького, Нью-Йорк, Торонто 1984.
- Галицько-Волинський літопис*, за ред. Р. Федоріва, Львів 1994.
- Дзира Я., *Літопис Самовидця*, <http://www.litopys.org.ua/samovyd/sam01.htm/>, [15.08.2014].
- Должикова Т., *Мовна особистість Пантелеймона Куліша*, Київ 2003, с. 12–13.



- Історія української мови: Лексика і фразеологія*, за ред. В. Русанівського, Київ 1983.
- Куліш П., *Повне зібрання творів. Листи*, за ред. О. Федорука, т. I–II, Київ 2005–2009.
- Курс історії української літературної мови*, за ред. І. Білодіда, т. I–II, Київ 1958–1968.
- Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки*, пер. из староукраїнської, Київ 1992.
- Літопис Самовидця*, за ред. Я. Дзири, Київ 1971.
- Луценко Ю., *Григорій Грабянка і його літопис, Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки*, <http://www.litopys.org.ua/grab/hrab.htm#pmov>, [12.09.2014].
- Муромцева О., *3 історії української літературної мови. Вибрані праці*, Харків 2008.
- Нечуй-Левицький І., *Зібрання творів у 10-ти томах*, т. X, Київ 1968.
- Нечуй-Левицький І., *Твори*, т. I–IV, Київ 1956.
- Номис М., *Українські приказки, прислів'я і таке інше*, Київ 1993.
- Огієнко І. (Митрополит Іларіон), *Історія української літературної мови*, Київ 1995.
- Плющ П., *Історія української літературної мови*, Київ 1971.
- Русанівський В., *Історія української літературної мови*, Київ 2002.
- Словарь української мови*, за ред. Б. Грінченка, т. I–IV, Київ 1997.
- Словник фразеологізмів української мови*, Київ 2008.
- Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*, за ред. Л. Гумецької, І. Гринчишин, т. I, Київ 1977.
- Ужченко В., Ужченко Д., *Фразеологія сучасної української мови: Навчальний посібник*, Київ 2007.
- Українські мовознавці та письменники-мовотворці*, за ред. С. Єрмоленко, Київ 2008.
- Чапленко В., *Історія нової української літературної мови (XVII ст.–1933 р.)*, Нью-Йорк 1970.
- Бабичев Н., Боровський Я., *Словарь латинських крылатых слов: 2500 единиц*, Москва 1988.
- Михельсон М., *Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний. Ходячие и меткие слова. Сборник русских и иностранных цитат, пословиц, поговорок, пословичных выражений и отдельных слов*, [http://www.dic.academic.ru/dic.nsf/michelson\\_old/6011/Огнем](http://www.dic.academic.ru/dic.nsf/michelson_old/6011/Огнем), [12.09.2014].

## UKRAINIAN CHRONICLES AS A SOURCE FOR THE FORMATION OF PANTELEYMON KULISH'S PHRASEOLOGICAL ARSENAL OF IDIOSTYLE

This article is about a source of phraseological units which were identified in Panteleymon Kulish's linguistic creativity. The language valuation of Kulish's writings in the Ukrainian language of different historical periods was characterized. The writer's information about his biography and epistolary was analyzed as evidence of chronicles' interest. Attention is paid to the Ukrainian spoken of the phraseology in Samovydet's Chronicle, Grygoriy Grab'yanka's Chronicle, Galicia-Volyn chronicle. The influence of the old Ukrainian written tradition on selection phraseological units in Panteleymon Kulish's creativity was shown. The function of stylistic categories of idioms in Kulish's idiosyle in the

context of the adoption of chronicle tradition was partially described. This was done in an attempt to estimate the achievement of modern phraseography according to the codification of phraseological units which actively function in the writer's lingual practice.

**Key words:** idiostyle, source base, linguistic creativity, phraseological unit, Cossack Chronicle.